

Силабус
навчальної дисципліни
Громадянська освіта
для спеціальності 014.03 Історія та громадянська освіта
2025-2026 навчальний рік

Освітня програма: «Середня освіта (історія та правознавство)»

Спеціальність: 014.03 Історія та громадянська освіта

Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Рівень вищої освіти: перший

Викладач (і)	Федорик Юрій Володимирович
Посилання на сайт	https://bdpu.org.ua/faculties/gef/structure-gef/kaf-istor/composition-kaf-istor/fedorik/
Контактний тел.	0999058168
Е-mail викладача:	Jurij83fedoryk@gmail.com
Графік консультацій	Четвер 11.10-12.30

Обсяг курсу на поточний навчальний рік:

Кількість кредитів/ годин	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота	звітність
3/90	10	10	70	екзамен

Семестр: весняний

Мова навчання: українська

Ключові слова: Громадянська освіта, критичне мислення, демократія, громадянське суспільство, політична свідомість, дезінформація, медіаграмотність, права і обов'язки громадянина, патріотизм, національна ідентичність, інформаційна безпека, соціальні мережі, маніпуляції та популізм, молодь і демократизація, освітні реформи, глобалізація, громадська відповідальність, політична участь.

Мета та предмет курсу:

Метою навчальної дисципліни є формування у здобувачів вищої освіти цілісного уявлення про громадянську освіту як історично зумовлений соціально-культурний та освітній феномен, розвиток здатності до критичного аналізу моделей громадянства, механізмів формування громадянської ідентичності та ролі історичного знання у процесі громадянської соціалізації особи в різних політичних і суспільних контекстах. Предметом навчальної

дисципліни є історичні моделі інституту громадянства та громадянської освіти, освітні практики формування громадянської лояльності й ідентичності, механізми використання історичного наративу, політики пам'яті та інституцій освіти у процесі становлення громадянської свідомості в різні історичні епохи.

Компетентності та програмні результати навчання:

Загальні компетентності:

ЗК 1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу.

ЗК 2. ЗК 3. Готовність до пізнання нового і неперервного навчання, до опанування нових знань та стратегій/способів мислення.

ЗК 5 Здатність відрізнити суб'єктивні, спонтанні складові суджень від об'єктивних і аргументованих, вміти надавати перевагу останнім.

ЗК 6. Критичність та самокритичність мислення.

ЗК 7. Навички публічного мовлення, здатність ясно та виразно висловлюватися в процесі комунікації.

ЗК 8. Здатність визначати, формулювати та розв'язувати проблеми, аналізувати соціально-значущі процеси та приймати обґрунтовані рішення

ЗК 14. Здатність життєво й фахово реалізовувати себе на основі ціннісно-світоглядних надбань людства (зокрема сприйняття людини не як засобу, а як цілі й цінності), що нерозривно поєднана з навичками критичного мислення, опануванням і обстоюванням громадянських чеснот і прав, соціальною відповідальністю, а також патріотичним піклуванням про продуктивний розвиток держави і суспільства.

ЗК 15. Здатність розуміти світоглядні, правові, соціальні, економічні, культурно-історичні, духовно-моральні питання, що виходять за межі фахової спеціалізації, завдяки чому відповідально й ефективно діяти в різних суспільних контекстах, сприяючи позитивному розв'язанню нагальних проблем

ЗК 16. Здатність виявляти повагу та цінувати українську національну культуру, багатоманітність і мультикультурність у суспільстві; здатність до вираження національної культурної ідентичності, творчого самовираження (культурна компетентність)

Спеціальні компетентності

СК 4. Критичне усвідомлення взаємозв'язку між фактами, подіями, явищами і процесами у минулому та сучасності.

СК 5. Здатність розвивати в студентів критичне мислення

СК 7. Розуміння соціальних функцій історика, можливостей використання історії та зловживання історією

СК 13. Здатність використовувати у фаховій діяльності знання з гуманітарних дисциплін, вміння аналізувати, оцінювати і прогнозувати політичні, економічні, культурні й соціальні події та явища

СК 17 Здатність усвідомлювати та поцінювати взаємозалежність людей і систем у глобальному світі

Програмні результати навчання:

ПРН 2. Вміти використовувати набуті знання для вирішення завдань своєї професійної діяльності

ПРН 4. Демонструвати здатність до самонавчання і продовження професійного розвитку

ПРН 10. Аналізувати інформацію та вміти інтерпретувати її з різноманітних джерел

ПРН 13. Демонструвати навички професійного спілкування з використанням наукових термінів, прийнятих у фаховому середовищі

ПРН 14. Аналізувати суспільні процеси в історії України у контексті європейської та світової історії

ПРН 15. Вміти визначати взаємозалежності глобалізаційних процесів і міжнародних та міжетнічних відносин

Зміст курсу:

ЗМ 1. Ціннісні та інституційні основи демократичного суспільства

1. Філософія та цінності демократичного суспільства. Антропоцентризм як філософська основа демократії. Еволюція ідеї суспільного договору. Плюралізм, толерантність та свобода як базові цінності. Справедливість у сучасній демократичній теорії. Межі індивідуальної свободи в колективному житті. Проблема толерантності до нетолерантних груп. Демократичні цінності у повсякденному житті громади. Критика демократії: слабкі місця та шляхи вдосконалення.

2. Права людини: історична ретроспектива та сучасні стандарти. Еволюція ідеї прав людини від Античності до Просвітництва. Класифікація та три покоління прав людини. Міжнародна система захисту прав та свобод. Універсальність прав людини та сучасні виклики. Аналіз ключових історичних документів про права людини. Механізми звернення громадян до ЄСПЛ. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. Захист прав вразливих груп населення в Україні.

3. Генеза громадянського суспільства: від античного поліса до сучасності. Громадянство в античному полісі та середньовічному місті. Поняття приватної сфери у філософії Нового часу. Класичні теорії громадянського суспільства (Гегель, Токвіль). Сучасні мережеві моделі громадянської активності.

ЗМ 2. Правова держава, громадянська участь та сучасні виклики

4. Механізми функціонування правової держави. Поняття верховенства права та його ознаки. Принцип розподілу та балансу гілок влади. Конституціоналізм та роль основного закону. Правосуддя як гарант законності в державі. Судова влада у демократичних державах: міжнародний досвід. Роль громадського контролю за діями держслужбовців. Антикорупційні інституції: світові кейси та Україна. Громадський вплив на владу: приклади та механізми

5. Україна в системі європейських цінностей та інституцій. Історичні витоки європейської ідентичності України. Ціннісні орієнтири Європейського Союзу та Ради Європи. Процес євроінтеграції: вимоги, реформи та здобутки. Україна як суб'єкт безпеки та захисту демократії в Європі.

6. Соціальна відповідальність та етика громадянина. Конфліктна пам'ять: роль істориків. Свобода слова і відповідальність за публічні висловлювання. Громадянська відповідальність. Волонтерство як форма суспільної відповідальності.

7. Медіакратія. Інформаційні війни як виклик для громадянського суспільства. Методи розпізнавання фейків та маніпуляцій у ЗМІ. Вплив соціальних мереж на політичний вибір громадян. Пропаганда: історичні паралелі та сучасні технології. Кібергігієна та безпека особистих даних в інтернеті.

Методи навчання: Проблемно-орієнтований метод, метод аналізу суспільних процесів, інтерактивний метод, метод кейс-стаді (аналіз конкретних ситуацій), метод дискусій, методи критичного мислення.

Політика курсу (особливості проведення навчальних занять): *Поточне оцінювання* складається з балів за участь у семінарах (60% – загальної оцінки) та виконання самостійної роботи (40% – загальної оцінки). Активна участь в обговореннях, аналітичний підхід і критичний аналіз є ключовими критеріями оцінювання. *Дедлайни:* самостійні роботи, здані із запізненням без поважних причин, оцінюються нижче (75% від максимально можливої оцінки). Перескладання тем можливе лише за наявності поважних причин. Академічна доброчесність: Очікується дотримання принципів академічної доброчесності, включаючи відсутність плагіату, правильне оформлення джерел та дотримання норм наукової етики. *Відвідуваність:* є обов'язковим компонентом оцінювання. Пропуски без поважних причин впливають на підсумкову оцінку. *Навчальні платформи:* використовуються онлайн-платформи Moodle та Zoom для дистанційного навчання, доступу до матеріалів курсу та задачі робіт. *Політика академічної доброчесності:* передбачається, що при підготовці до практичних занять, роботі з джерелами інформації, будуть відсутні всі види академічного плагіату та здобувачі будуть дотримуватися наукової етики, слідуючи положення Кодексу доброчесності університетської спільноти https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2025/11/kodeks_dobrochesnosti_universytetskoyi_spilnoty_bdpu1.p

df. Політика використання ГШІ, то послуговуючись університетським положенням https://bdpu.org.ua/wpcontent/uploads/2025/09/polityka_vykorystannya_shtuchnogo_intelektu_v_osvitnomu_proczeni_berdyanskogo.pdf при підготовці до практичних занять дозволено часткове використання ШІ для структурування матеріалу, підготовки презентацій, перекладання джерел з інших мов, забороняється копіювання та генерація неправдивих фактів, забороняється використовувати в контрольованому середовищі під час проведення іспиту.

Технічне й програмне забезпечення/обладнання, наочність: вивчення курсу не передбачає використання програмного забезпечення, крім загально вживаних операційних систем та програм.

Система оцінювання та вимоги:

12. Розподіл балів, які отримують студенти

Приклад для екзамену

Поточне оцінювання та самостійна робота										екзамен	Сума
ЗМ1					ЗМ2						
с-з 1		с-з 2		с-з 3		с-з 4		с-з 5			
с-з	с.р.	с-з	с.р.	с-з	с.р.	с-з	с.р.	с-з	с.р.	50	100
6	4	6	4	6	4	6	4	6	4		
10		10		10		10		10			
50										50	

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності		Оцінка за національною шкалою	
		для заліку	
90-100	A	зараховано	
78-89	B		
65-77	C		
58-64	D		
50-57	E		
35-49	FX	не зараховано з можливістю повторного складання	
1-34	F	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	

Список рекомендованих джерел (наскрізна нумерація)

Основні

1. Боренько Я. Громадянська освіта в Україні. URL: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/171108_citizenship-education-Ukraine-ukr_YB.pdf

1. Васильків І. Д. Громадянська освіта. Інтегрований курс. Рівень стандарту. Повторне видання. 10 клас. Тернопіль: Астон, 2023. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/vasilkiv-civil-education-integrated-course-10-class-2023-standard-level-reissue/>
2. Вербицька П. В. Громадянська освіта. Інтегрований курс. Рівень стандарту. Повторне видання. 10 клас. Київ: Літера ЛТД, 2023. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/verbizka-civil-education-integrated-course-10-class-2023-standard-level-reissue/>
3. Демократія: від теорії до практики. Посібник для студентів. Видання друге, доповнене. 2019 Міжнародна фундація виборчих систем. 103 с. URL: <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/11/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Student-Handbook-v2-2019-08-29-Ukr.pdf>
4. Демократія: від теорії до практики. Підручник курсу. Видання друге, доповнене. 2019 Міжнародна фундація виборчих систем. 288 с. URL: <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/10/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Course-Reader-v2-2019-08-29-Ukr.pdf>
5. Доморослий В. І. Основи демократії : навчальний посібник. Умань : ВВЦ «Візаві», 2021. 158 с.
2. Кендзьор П., Волошенюк О., Горленко Г. Громадянська освіта в умовах війни. Додаткові матеріали до методичного посібника до курсу громадянської освіти “3D Демократії: думаємо, дбаємо, діємо”. Львів, 2023. 57 с.
3. Громадянська освіта в умовах безпекових викликів і загроз : навчальний посібник / за ред. А. М. Круглашова, Н. Ю. Ротар, І. В. Цікул. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2022. 184 с. URL: https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5883/%D0%A0%D0%BE%D1%82%D0%B0%D1%80_%D0%93%D0%9E_2022.pdf?sequence=1&isAllowed=y
4. Олійник О.М., Солошенко О.М. «Необхідні» порушення демократії при режимі воєнного стану в Україні // Новий колегіум. Вип. № 4 (112). Харків: Колегіум, 2023. С.28-34.
29. Онлайн-курс з громадянської освіти. Prometheus. <https://prometheus.org.ua/civileducation/>
30. Онлайн-курс з громадянської освіти. Відкритий Університет Майдану. <https://vumonline.ua/courses/>
5. Стратегія розвитку громадянської освіти на період до 2030 року. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/gromadske-obgovorennya/2020/07/17/Stratehiya%20hrom.osvity.docx?__cf_chl_tk=_KdIsRv7A0.MMLdWC1ZMFlmaCNbgOqT.cUo1nHw3bAo-1770815341-1.0.1.1-_cQFzpvMwQfUK6CR4rcqaap7AO_UzeWR95pNQmtmTc

Додаткові

Українською:

1. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>
2. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>
3. Закон України «Про громадські об'єднання». <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>
4. Закон України «Про доступ до публічної інформації». <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>
5. «Міжнародний пакт про громадянські і політичні права». Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР. http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043
6. «Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок». Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_207
7. «Конвенція про права осіб з інвалідністю». Ратифіковано Верховною Радою України. http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_g71
8. «Гендерні профілі 25 областей України». Проект ООН Жінки «Гендерна рівність у центрі реформ, миру та безпеки», 2019. https://eu-ua.org/genderni-profilii-25-oblastey-ukrayiny?fbclid=IwAR1a5deoPbaKQQ-4zeYKcf7hGdR3D7qIXU5_IH2VqNUgLFAN_1rh2qvmRgg
9. «Європейська конвенція про права людини». Ратифіковано Верховною Радою України. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
10. «Права людини в Україні – 2017. Доповідь правозахисних організацій». Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ), 2018 р. https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Preview_HumanRight2017-UKR-A46.pdf
11. «Моніторинг'2018: основні тенденції змін громадської думки». Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, 2018. https://dif.org.ua/article/monitoring2018-osnovni-tendentsii-zmin-gromadskoi-dumki?fbclid=IwAR3TpwWqZaEAKYyIweA0dvv7U5c-SEiDF82WS2VayZE_FdEiENA4hGqPZew#.XBy3R9-1q9M.facebook
12. «Аналітичний звіт щодо запровадження інституту конституційної скарги». Центр політико-правових реформ (ЦППР), 2018. http://pravo.org.ua/ua/about/books/report_complaint/
13. «Інструменти впливу громадян на місцеву владу». Український незалежний центр політичних досліджень (УНЦПД), 2017. <http://ucipr.org.ua/publicdocs/Instruments.pdf>
14. «Контроль за владою — практичні інструменти». Міжнародний республіканський інститут (IRI), 2017. https://www.iri.org.ua/sites/default/files/resources/Контроль_за_владою_—_практичні_інструменти.pdf

15. «Права людини та місцева демократія». Українська Гельсінська спілка з прав людини (УГСПЛ), 2017. <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/book-3.pdf>
16. «Роль громадськості у покращенні якості адміністративних послуг». Центр політико-правових реформ (ЦППР), 2017. http://pravo.org.ua/ua/about/books/role_of_community/
17. «Громадськість і органи правопорядку: контроль, моніторинг, співпраця». Центр політико-правових реформ (ЦППР), 2017. http://pravo.org.ua/ua/about/books/society_law/
18. «Бюджетний процес». Програма USAID РАДА, Інтерньюз-Україна, 2017. <http://radaprogram.org/videomaterials/byudzhethnyu-proces>
19. «Розумійте свій Парламент і контролюйте його». Програма USAID РАДА, Інтерньюз-Україна, 2017. <http://radaprogram.org/videomaterials/rozumiyte-sviy-parlament-i-kontrolyuyte-yogo-funkciyi-verhovnoyi-rady>
20. «Звернення до народного депутата України». Програма USAID РАДА, Інтерньюз-Україна, 2017. <http://radaprogram.org/videomaterials/zvernennya-do-narodnogo-deputata-ukrayiny>
21. «Внутрішньо переміщені особи та участь у виборах: короткий огляд». Міжнародна фундація виборчих систем (IFES), 2016. http://www.ifes.org/sites/default/files/ifes_idps_and_electoral_participation_2016-11-14-ukrainian.pdf
22. «Референдум: досвід України та європейські стандарти». Міжнародна фундація виборчих систем (IFES), Центр політико-правових реформ (ЦППР), 2016. https://www.iri.org.ua/sites/default/files/resources/Громадське_суспільство_і_політика_1.pdf
23. «Громадські слухання». Міжнародний Республіканський Інститут, 2016. https://www.iri.org.ua/sites/default/files/resources/Громадські_слухання.pdf
24. «Громадянське суспільство і політика». Міжнародний республіканський інститут (IRI), 2016. https://www.iri.org.ua/sites/default/files/resources/Громадське_суспільство_і_політика_1.pdf
25. «Виконавча влада (теоретичний і конституційний аспекти)». Центр політико-правових реформ (ЦППР), 2016. http://pravo.org.ua/ua/about/books/executive_authority/
26. «Громадянська обізнаність в Україні, Молдові та Білорусі». Київський міжнародний інститут соціології (КМІС), Програми розвитку ООН в Україні (ПРООН), 2016 р. <https://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/DG/DHRP/Civic-literacy-UKR.pdf>
27. Антонович М. «Україна в міжнародній системі захисту прав людини». Київ, 2000.
28. Попович М. «Громадянське суспільство України». День, 1999. <http://incognita.day.kiev.ua/gromadyanske-suspilstvo-ukrayini.html>

ИНОЗЕМНОЮ МООВОЮ:

1. "The Universal Declaration of Human Rights (UDHR)." United Nations. https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf
2. "Convention on the Rights of the Child." United Nations. <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/crc.pdf>
3. "Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women." United Nations. [http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/General%20recommendation%2025%20\(English\).pdf](http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/General%20recommendation%2025%20(English).pdf)
4. "Convention on the Rights of Persons with Disabilities." United Nations. <http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>
5. "European Convention on Human Rights." Council of Europe. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf
6. "Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence Against Women and Domestic Violence." Council of Europe. <https://rm.coe.int/168008482e>
7. "Framework Convention for the Protection of National Minorities." Council of Europe. <https://rm.coe.int/16800c10cf>
8. "Internally Displaced Persons and Electoral Participation: A Brief Overview." International Foundation for Electoral Systems (IFES), 2016. <http://www.ifes.org/sites/default/files/idps-electoral-participation-october-2016.pdf>
9. William Young. "Civic Virtue and Western Civilization." National Association of Scholars, December 1, 2011. https://www.nas.org/articles/civic_virtue_and_western_civilization
10. "Concluding Observations: Ukraine." UNICEF, 2011. www.unicef.org/ukraine/UN_CRC_ConcludingObservations_Ukr.pdf
11. "Decision-Making in Times of Injustice." Facing History and Ourselves Foundation, Inc. 2009.
12. "Questions & Answers, European Court of Human Rights." Secretariat of the European Court of Human Rights. Tbilisi, 2009.
13. Russell J. Dalton. "Citizenship Norms and the Expansion of Political Participation Political Studies." 2008.
14. William Galston. "Pluralism and Civic Virtue." Social Theory and Practice. Vol. 33, No. 4, October 2007.
15. I.B. Tauris. "Black Sea Politics: Political Culture and Civil Society in an Unstable Region." 2005.
16. Westheimer & Kahne "What Kind of Citizen. The Politics of Educating for Democracy" American Educational Research Journal, 2004.
17. "What Is International Humanitarian Law?" International Committee of the Red Cross, 2004. www.icrc.org/eng/assets/files/other/what_is_ihl.pdf
18. Larry Diamond. "What Civil Society Can Do to Reform, Deepen, and Improve Democracy." Tokyo, June 12-13, 2001. <https://web.stanford.edu/~ldiamond/papers/civJap.pdf>

19. Martti Siisiäinen. "Two Concepts of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam." Trinity College, Dublin, Ireland July 5-8, 2000. <http://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/bitstream/handle/10535/7661/siisiainen.pdf>
20. Robert Putnam. "Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community." Simon & Schuster Paperbacks, New York, 2000.
21. Francis Fukuyama. "Social Capital and Civil Society." IMF Conference on Second Generation Reforms, October 1, 1999. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm>
22. "How Can Citizens Participate?" We the People: The Citizen & the Constitution, 2nd Edition. The Center for Civic Education, 1998. <http://www.civiced.org/resources/curriculum/lesson-plans/456-how-can-citizens-participate>
23. Francis Fukuyama. "Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity." New York: Free Press. 1995.
24. Iris Marion Young. "Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship." In Beiner, R. (Ed.) Theorizing Citizenship. Albany, New York, 1995.
25. Larry Diamond. "Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation." Journal of Democracy, 5(3). 1994.
26. Robert Putnam. "How to Make Democracy Work – Civil Traditions in Contemporary Italy." Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993.
27. Sherry R. Arnstein. "A Ladder of Citizen Participation." JAIP, Vol. 35, No.4, July 1969.
28. Gabriel Almond and Sidney Verba. "The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations." Sage Publications, Inc. 1963.